

М.И. Стефанова (България, Шу)

МЕТАИНФОРМАЦИОННИ ИЗКАЗВАНИЯ С ФАТИЧЕСКА ФУНКЦИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ДИАЛОГ

1.0. Лигвистиката разглежда изречението като единица на системата на езика, а изказването — като единица на речевото общуване. Обектът на металингвистиката е речевото общуване и възникналите в него диалогически отношения, и под изказване разбира това, което може да се нарече реплика в диалога, включително и многозначителното мълчание, което представя позицията на субекта на речта [1, с. 176].

Диалогът е в основата на речевото общуване, а *фатическата функция* на речевите елементи осигурява поддържането на това общуване.

«Според формулировката на Р. Якобсон фатическата функция се състои в «насочеността към контакта /поради което понякога се нарича и контактна функция/ и се реализира чрез езикови съобщения, основаната цел на които е установяването, продължаването и прекъсването на общуването, проверка на изправността на знаковия канал, привличане и регулиране на вниманието на адресата и пр.» [2, с. 151].

Именно такива речеви изказвания, които има основана цел *появяването*, (или *започването*) и *поддържането* на езиковите съобщения, са обект на нашето проучване и анализ и ние ги възприемаме като метаинформационни изказвания с фатическа функция в диалога. Наблюденията се правят над ексцерпирани диалогични текстове от българска книжовно-разговорна реч (КРР).

1.1. Точно при фатичното общуване — пише А. Пачев — има използване на определени речеви изрази, фразеологизми и др., които се употребяват за установяване или поддържане на определен тип социален контакт, *за изразяване на учтивост* (р.н. М. Ст.) и др., а не за предаване на определена (референциална) информация [4, с. 379].

Отчитаме, че думата «фатическа» е с гръцки произход и с буквален превод на български *говоря*, а атрибутивното словосъчетание «фатическа функция» е термин на Б. Малиновски, чрез който се характеризира използването на езиковите изрази като средство за обмен на *ритуални формули* (р.н. М. Ст.) с цел поддържането на комуникацията [2, с. 151]. Именно тези ритуални формули, като етикетни структури (или изрази) в диалога, са основни метаинформационни изказвания, изпълняват фатическа функция, обозначаваща *появяването* (или *започването*), и *поддържането* на комуникативния контакт. Тези изказвания, поради своята конвенционалност се причисляват към основно поемащите интеракцията клишета. Те могат да се намерят във всяко етнолингвистично общуване като ритуални универсалии.

2.0. Действително, всички езици «съдържат елементи, думи, фрази, които не се подлагат на обикновения семантичен или граматически анализ, а могат да бъдат описани адекватно само чрез употребата им в съответната ситуация, като например «thank you», «all right», «OK», «please». Ето защо в много речници тези елементи не се обясняват чрез превод, а се посочват примери с тяхната употреба» [3, с. 87]. Това са отделни етикетни формули от етикета, а всеки етикетен знак, освен референцията към семантиката на тематичната група от подобни знаци в съответния национален етикет, носи сам по себе си и метаинформация в речевото общуване на езиковите индивиди.

2.1. Към метаинформационните изказвания, обозначаващи *появяването* на комуникативния контакт се отнасят различните видове метаоператори, каквито са например *формулите за поздрав*, съдържащи се в перформативните глаголи в експлицитен вид на поздрав като: *поздравявам те (ви); с много обич те (ви) поздравявам; сърдечно те поздравявам* или съдържащи поздравителни форми във фатическа въпросителна форма: *Как*

си? *Какво ново? Какво правиш?* Обикновено метаинформационните структури за поздрав се състоят от вежливи въпроси и предполагат също така вежливи отговори. Например в етикетните ситуации за привличане на вниманието вежливите въпроси започват с местоименните наречия *как* или *какво*. Например: *Как си със здравето? Как вървят работите? Как с чувстваш?* и др.

Етикетните (или вежливите) въпроси, като метаязык на говорещия, от формална гледна точка са въпроси, които могат да се разширяват. В този случай подателят на информация не се старае веднага да добави повече информация, а желае да отбележи появяването на фатическата връзка, така например вежлив, любезен въпрос може да бъде предшестван от оператора *е, и*. Например: *Е, и какво ново? Е, и как мина? Е, и какво стана?*. Питаният намира за достатъчно контактното произвеждане на любезна конвенция и поне формално иска да покаже, че към получателя чувства близост, съпричастност, като «добронамерено» се интересува относно неговите работи.

Такава изява на фатическата връзка не е нищо друго, освен основен принцип на всеки диалог, т.е. реализацията на кооперативния принцип. Фатическият въпрос естествено привлича след себе си и фатическата реакция. Приемащият информация е наясно, че «празното място» не трябва да се изпълни със същинско съдържание, а трябва да му се даде такъв отговор, който свидетелствува за осъществяване на фатическия контакт. Например: (1) РС: — Как си?/ РР: — *Нормално!* (КРР); (2) РС: — Е, и как мина?/ РР: — *Очаквано!* (КРР). При такива отговори няма нова информация и значението им е чисто фатическо. Има такива случаи, когато фатическият отговор може да съдържа следа от информация. И въпреки това, има привес на фатическата функция спрямо символната функция. Например: (3) РС: — Как си?/ РР: — *Някак си !* (КРР); (4) РС: — Как вървят работите при теб?/ РР: — *Вървят!* (КРР); (5) РС: — Какво старо — ново при теб?/ РР: — *И старо и ново!* (КРР). В отговорите участват най-често метаинформационни оператори, както например в посочените диалогови единства, т.е. в репликите-реакции: *Горе-долу!*; *Някак си!*; *Само старо!* Понякога отговорът на фатическия въпрос, извън подчертаването на контактното производство, съдържа и истинска информация — става дума за конвенционално вмъкване, защото питащият обикновено не очаква пълен отговор. Например: (6) РС: — Как сте, Професоре?/РР: — *По-зле не може да е ! Болен съм.* (КРР); (7) РС: — Как си?/ РР: — *Добре.*(КРР)

2.2. *Формули за различните видове обръщения и за привличане на вниманието* могат да бъдат отнесени към метаинформационните оператори, обозначаващи както *появяването* на комуникативния контакт, така са и метаинформационни структури, обозначаващи *поддържането* на комуникативния контакт. Не само в комуникативно-контактното започване, но и в поддържането важна фатическа роля играят звателните форми, използване в речевото общуване. Нито един диалог, дори и най-обикновения, не може да пренебрегне тези форми, чрез които портньорите

се обръщат един друг, но при избирането на звателните форми трябва да се познава етикетната норма, защото пренебрегването ѝ води до неуспеха на речевия контакт, дори и до прекъсването му. Определени ограничения в етикетната норма на българското речево общуване налагат някои изисквания към метаинформационния модел в българската комуникация, като:

1) Несвойствено за българското общуване е съчетаването на обръщение — лично име с учтивата форма на «Вие», което се наблюдава в езиковата практика най-вече сред интелигенцията и се приема от околните като проява на маниерничене и формална демонстрация на показна близост, напр. РР: Вие, Христина, сте много ценен кадър за нашата фирма.(КРР);

2) Българската етикетната норма не допуска съчетаване на обръщенията *господин, госпожо, госпожице с личното име (господин Петре, госпожо Павлина, госпожице Ина)*, освен ако това не е стилистично търсен похват в диалог от художествен или разговорен стил;

3) Обръщението само на фамилно име е свързано с формата на общуване на «Вие», тъй както общуването на «ти» — само с личното име, но отклонението от тази норма не се смята за нарушение, а за един от начините за намаляване на дистанциращото общуване на «Вие» [5, с. 58–61]. Например: (8) РС: — *Иванова, би ли почакала за минутка!*/ РР: — *Разбира се, Петкова!* (КРР)

При всяка речева комуникация подателят на информация може да прекъсне репликата-реакция с помощта на различни метаинформационни фатически сигнали като *нали, дали, вярвай, почакай, да знаеш* и др., чиято функция, освен поддържането на контакта е и същевременно провокиране на получателя към отговор: *Не! Да! Така ли! Не може да бъде! Няма право! Има право!* [Стефанова 2004:132]. Например: (9) РС: -*Ужасна ситуация, нали?*/ РР: — *Безспорно, имаш право!* (КРР); (10) РС: — *Вярвай, не мога да забравя за това!*/ РР: — *Айде де, така ли!* (КРР)

Метаинформационните оператори в репликите-стимули имат двойствена функция: от една страна, изразяват фатическа провокация, от друга страна, се опитват да убедят получателя да потвърди отговора и така едновременно да се постигне съгласие и потвърждение на подадената чрез тях информация. Операторите във фатическите реплики-реакции могат да изпълняват различна метаинформационна роля: да означават това, че получаването на информация се е осъществило, както и същевременно; да съобщават как партньорът реагира на нея (съгласява се, подсилва я, не я приема и я връща, или ѝ се противопоставя). Така на практика може да се говори за четири типа фатически реплики-реакции:

- На потвърдителни реплики-реакции като напр.: *точно това; ами разбира се; наистина; естествено; сигурно; ами че, да; ясно* и т.н., а за подсилване на фатическата връзка, служат и такива оператори като: *Да, да!; Туй то!; Естествено, разбирам!; Разбира се, че е тъй!* и пр.

- На експресивни реплики-реакции, които изразяват това, че приетата информация предизвиква дадено чувство, емоция в получателя като: яд, търпение, нетърпение, съмнение, изненада, учудване, раздвояване и т.н., например: *Божичко!; Боже мой!; Богородичке мила! О, небеса!! Не дай боже! Дева Марийо! Я, виж ти!; Видя ли! Не думай!* и т.н. Например: (22) РС: — *Детето изчезнало!* / РР: — *Дева Марийо!* / РС: — *И след час им се обадили по телефона!* / РР: — *Божичко!* (КРР).

- На различни общозначими сентенции във функция на реплики-реакции: *Това е съдбата! Такъв е животът! Човек предполага — Господ разполага!* Например: (11) РС: — *Останал и без кола!* / РР: — *Това е животът!*

- На реплики-реакции, в които има езикови елементи, допълващи прозвучалата реплика или я повтарят, или завършват вече започната реплика. Например: (12) РС: — *Толкова е разхвърляно, че ...!* РР: — *Да! Трябва да се подреди!*

3.0. В заключение ще подчертаем и основния извод, до който достигнахме в хода на изследването: метайнформационните структури с фатическа функция в езика се реализират както от смесването на контекста и културата на езиковото общество, в които се създава комуникативната връзка, така и от метаезика на хората — участници в тази комуникация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин, М.М. Проблема речевых жанров // Собр. соч. — М., 1996. — Т. 5.
2. Добрев, Д., Добрева, Е.. Справочник на семиотичните термини. — Шумен, 1993.
3. Markanen, R. Grosso Language studies in Pragmatics. — № 11. — 1985. — P. 87.
4. Пачев, А. Малка енциклопедия по социолингвистика. — Плевен, 1993.
5. Стефанова, М. Познаваме ли българския речев етикет. — София, 1997.
6. Стефанова, М. О некоторых болгарских метайнформационных операторах. // *Alapinformacio es metainformacio.* — 2004. — Debrecen. — С. 128–135.